

УДК 811.161.2'38'42:373.46

Н.О. ЯЦЕНКО
м. Київ, Україна

ПОЛІТИЧНИЙ ЛЕКСИКОН У МОВОМИСЛЕННІ Л.М. КРАВЧУКА

Стаття присвячена семантико-функціональному аналізу суспільно-політичного лексикону Л.М. Кравчука. Виокремлено найактуальніші тематичні групи лексики, висвітлено його роль як модернізатора української політичної думки кінця ХХ ст., що забезпечує активне становлення і функціонування національного політичного дискурсу.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, політичний дискурс, публіцистика, тематичні групи, ідіостиль, державницьке мислення діяча.

Історію творять конкретні постаті. І саме тому вони потребують нашого розуміння і нашої уваги.

Пріоритетним напрямом сучасної лінгвістики є висвітлення проблем взаємовідносин мови та політики. Студії мовознавців із теорії політичного дискурсу зазвичай орієнтовані на вивчення лексико-семантичної системи мови, що безпосередньо пов'язане з динамікою соціального життя, з фокусуванням уваги суспільства на інших сферах його існування і соціальних цінностях. Перспективним у цьому аспекті є дослідження суспільно-політичної лексики, позаяк саме її вважають спеціалізованою для політичної комунікації.

Широкий спектр зацікавлень науковців викликає суспільно-політичний узус української мови кінця ХХ ст. І це цілком закономірно, адже вказані хронологічні межі пов'язані з переломними моментами в житті суспільства, що не могли не віддзеркалитися в мові.

Постать Л.М. Кравчука – першого Президента України доби незалежності – вже давно перебуває у фокусі уваги вітчизняних учених, насамперед істориків, політологів, письменників. Лінгвістичне вивчення лексичного словника новітнього періоду є актуальним і перспективним, оскільки дає відомості про становлення та збагачення суспільно-політичної лексики в певний історичний період (останнє десятиліття ХХ ст.), своєрідність її функціонування у мові державного діяча. Мета пропонованої статті – проаналізувати політичний лексикон у націософському дискурсі Л.М. Кравчука, актуалізувавши лексичний матеріал із його виступів, інтерв'ю, прес-конференцій, брифінгів, які увійшли до видання Леонід Кравчук «Є така держава – Україна» (Київ, Глобус, 1992) й донедавна не були об'єктом лінгвістичного аналізу.

У науковому обігу функціонує визначення суспільно-політичної лексики як «неоднорідної за складом макроструктури одиниць різного походження, спрямованих ідеологічно та спеціалізованих лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять із галузі суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму» [5, с. 5]. Тематичну модель суспільно-політичної лексики 90-х років ХХ ст. складають опорні категорії політичного дискурсу: «Суспільство», «Держава», «Політика», «Соціальні класи

та верстви», «Право», «Економіка», «Мораль». Це зумовлено ієрархічністю системи влаштування суспільно-політичного життя України. Припускаємо, що виокремлення тематичних груп у рамках суспільно-політичного словника є до певної міри умовним, продиктованим потребою впорядкування та систематизування фактичного матеріалу, адже в політичній науці зміст та обсяг понять «держава і політика», «держава і суспільство», «держава і право», «політика й економіка» тощо частково перетинаються, засвідчуючи складність державного устрою й створюючи певну дисперсію між тематичними групами. Підтвердженням цієї думки може слугувати той факт, що в політичному дискурсі Л.М. Кравчука на основі структурно-семантичного аналізу мови його публіцистики виділяємо такі тематичні групи:

– назви органів державної влади: уряд, парламент, Верховна Рада, Конституційний суд, міністерство, комітет, пор.: *Одна влада – уряд, друга – захист інтересів трудящих профспілками* (К., с. 126);

– назви політичних форм правління, устроїв, течій: держава, суспільство, демократія, народовладдя, демократизм, автономія, капіталізм, соціалізм, федералізація, державність, соборність, шовінізм, націоналізм, суверенітет, республіка, сталінізм, пор.: *Державність несе в собі не лише самостійну цінність* (К., с. 102); *Це ж великодержавний шовінізм, який викликає у нас національний протест* (К., с. 119); *Однак певні відцентрові тенденції, що намітились при цьому, ідеї федералізації України, який би зміст у них не вкладався, не сприяють справі побудови нової держави* (К., с. 21);

– назви політичних партій, об'єднань, зборів, соціальних груп: Союз, імперія, опозиція, партія, партія влади, правлячі партії, політичні партії, товариства, асоціація, ООН, асамблея, Державна дума, державні структури, Співдружність Незалежних Держав, блок, НАТО, світове співтовариство, виконавчі комітети, депутатський корпус, Рух, пор.: *Виходячи зі сказаного, хотів би зупинитись на місці й ролі України в Співдружності Незалежних Держав* (К., с. 104); *Якщо людина при владі, то вона вже в партії влади* (К., с. 119); *Незалежна Україна лише починає будувати державні інститути, формувати громадські об'єднання, партії, рухи* (К., с. 126); *Тому й далі додержуюсь погляду: Рух підтримуватиме конструктивні дії Президента, а я спиратимусь на конструктивні сили Руху* (К., с. 121); *Так розмірковуючи, дійшов висновку, що треба утворити Державну думу в системі виконавської влади* (К., с. 123); *Державна дума складатиметься з чотирьох блоків. Блок економічний, науково-технічний, культури та освіти і правовий* (К., с. 118);

– назви політичних та історичних процесів: реформа, корупція, консолідація, відродження, роздержавлення, приватизація, інтеграція, путч, демонополізація, розбрат, конфронтація, перерозподіл влади, депортація, дискримінація, розпад, волевиявлення, протистояння, реорганізація, розкуркулення, розкол, інавгурація, стабілізація, розбудова, реформування Рад, науково-технічна революція, конверсія, проголошення незалежності, референдум: *Роздержавлення та приватизація власності створюють різні умови господарювання усім підприємствам та підприємцям: державним, приватним, орендним, кооперативним, індивідуальним, а також зарубіжним інвесторам* (К., с. 130); *Розбудова незалежної України не має нічого спільного з одномірним, класовим уявленням*

про демократію (К., с. 94); **Депортація** була актом насильства щодо цілих націй (К., с. 102); Я домагався **консолідації** всіма силами (К., с. 122);

– назви документів, законів, ухвал: документ, Конституція, закон, постановою, звіт, законодавчі акти, законопроект, угода, указ, розпорядження, домовленість, декларація, заява, протокол, акт, проект, Мінська декларація, договір, колдоговір, пор.: **Прийнято Декларацію** про державний суверенітет України. Ухвалено **Акт проголошення незалежності України** (К., с. 20);

– назви етнічних спільнот: нація, народ, громадяни, громадянство, українці, українство, пор.: У нас є комісія при Президентові, яка займається проблемами **громадянства** і помилювання (К., с. 97);

– назви соціально-економічних процесів, понять, грошових одиниць: комерціалізація, кредит, заморожування цін, капітал, капітал стартовий, клірингова система розрахунків, платня, дотація, конкуренція, індексація доходів населення, валюта, бюджет, ціноутворення, спекуляція, інфляція, податкові пільги, товарна біржа, податок, мито, купівля-продаж, купон, карбованець, гривня, національна грошова одиниця, грошова маса, пор.: Поступово вводиться **купівля-продаж** землі (К., с. 130); Економічний **спад, криза**, політичні проблеми пов'язані із зміцненням влади вже в нижчих структурах суспільства – все це стало нині на порядок денний (К., с. 127); Вже сьогодні ми на 25 відсотків мусимо виплачувати людям зарплату **купонами** (К., с. 134); Я думаю, що восени ми зможемо запровадити **гривну**, якщо нічого не станеться надзвичайного в нашій економічній ситуації (К., с. 136); У нас же поки що єдина грошова одиниця – **карбованець** (К., с. 134);

– назви безпосередніх суб'єктів політики: президент, міністр, прем'єр-міністр, представник уряду, міністр економіки, віце-прем'єр, Голова Верховної Ради, радник, політичний діяч, пор.: **Президент** – глава держави, глава виконавчої влади – мав би своїх представників на місцях, на самоврядних територіях (К., с. 21);

– назви дипломатичних понять: концесія, комюніке, консенсус, пор.: Разом з тим Україна суворо дотримується домовленостей, які досягаються в Співдружності шляхом **консенсусу** (К., с. 105);

– назви прихильників течій, партій: націоналіст, націонал-шовініст, сепаратист, консерватори, ліберали, радикали, ліві, праві, «гекачепісти», пор.: Якби наші українські **«гекачепісти»** з технікою вийшли на вулицю і спробували повалити владу, я, природно, вийшов би проти них (К., с. 200); **Консерватори** в один бік тягнуть, **радикали** – в другий, **ліберали** – в третій, і кожен вважає, що тільки він має рацію (К., с. 209); Якщо прийдуть до влади інші сили, **націонал-шовіністи** типу «Пам'яті», Жириновського, то може розпочатися щось страшне: ланцюгова реакція боротьби з усіма виявами демократії (К., с. 119);

– назви окремих суб'єктів будь-якої діяльності: споживач, партнер, підприємець, власкор, порушник закону, інвестор, монополіст, виробник, пор.: **Підприємець** – основа економіки, її важіль (К., с. 131);

– назви окремих видів діяльності: президентство, партнерство, співробітництво, підприємництво, державотворення, пор.: **Інститут президентства** у нас новий і молодий (К., с. 106);

– назви морально-ідейної сфери суспільного життя: підприємливість, наполегливість, законність, нетолерантність, злочинність, духовне піднесення,

розшарування суспільства, самоцінність, гласність, пор.: *У справді правовій, конституційно-правовій державі і законність має бути конституційною* (К., с. 21).

Наведені приклади засвідчують, що найповніше представлені групи на позначення політичних, історичних, соціально-економічних процесів та понять.

Слушною видається нам думка О.О. Тараненка, який, аналізуючи поширені моделі в системі словотворення сучасної української мови, зокрема утворення з префіксом *роз-*, вказує на те, що «на межі 80-х – 90-х рр. значно актуалізувалися у вжитку в своїх переносних значеннях гнізда *розвалити(ся) / розвалюватися, розвал; розпастися / розпадатися, розпад...* У дискусіях різних політичних сил уже незалежної України висувуються звинувачення на адресу опонентів щодо їхніх дій, спрямованих на «розкол» [4, с. 49]. У цьому семантичному полі засвідчуємо висловлювання Л.М. Кравчука: *Розпад Союзу набрав стихійного характеру* (К., с. 23); *Хоч небезпека розколу народу вже є* (К., с. 23).

Семантико-оцінну динамічність лексем виявляють їхні синтагматичні відношення, зокрема сполучуваність. Показовим прикладом розширення лінійних текстових зв'язків слова у Кравчуковому дискурсі є прикметники: *соціальний* (-а, -е, -і) ‘пов’язаний із життям і відносинами між людьми в суспільстві; суспільний, громадський’, ‘спрямований на зміну суспільних виробничих відносин’, що в поєднанні з іменниками утворює терміносполучення: соціальні гарантії, соціальне страхування, соціальне життя, соціальна напруга, соціальна напруженість, соціальний захист населення, соціальні проблеми, соціальне потрясіння, соціальна сфера, соціальна захищеність, соціальна енергія, соціальний розпач, соціальна система, соціальна лінія розвитку, пор.: *Соціальні потрясіння стали реальністю* (К., с. 23); *економічний* ‘який стосується сукупності суспільно-виробничих відносин’: економічні інтереси, економічні реформи, економічне життя, економічні важелі, світовий економічний простір, економічна розруха, економічна криза, економічне зубожіння, економічна конкуренція, нові економічні структури, економічні засади, економічна підтримка молодих сімей, сучасні економічні проблеми, економічна сфера, економічна угода, економічний регулятор, економічна програма, економічна нестабільність, пор.: *Економічний процес, неоднозначність політичних реалій як в Україні, так і за її межами мають свої об’єктивні та суб’єктивні коріння* (К., с. 105); *імперський* ‘пройнятий духом національної вищості над іншими народами й державами’: імперські часи, імперські сили, імперські амбіції, імперська хвороба, імперський тиск, імперська політика, імперське мислення, імперська нестабільність, пор.: *Якщо в рамках Співдружності робитимуться спроби повернути життя назад, до імперських часів, тоді перспектив для неї не буде* (К., с. 105); *демократичний* ‘заснований на принципах демократії’: демократичні сили, демократичне суспільство, демократичний процес, демократичні засади, пор.: *Рух був сильний і залишиться сильним тому, що він є демократичним процесом* (К., с. 208); *ринковий* ‘грунтується на вільному товарно-грошовому обігу, товарообігу’: ринкова економіка, ринкове ціноутворення, ринкові відносини, пор.: *Ринкова економіка потребує ринкового ціноутворення* (К., с. 131); *митний* ‘який стосується мита’: митний комітет, митна служба: *Митна служба – це не стільки адміністративний, скільки економічний регулятор* (К., с. 134).

Культурний феномен мовної особистості полягає в тому, що в її ідіостилі співіснують і загальномовні різнорівневі одиниці, й модифіковані часопростором ужитку, марковані авторською манерою мововираження. Публічні виступи першого Президента України Л.М. Кравчука переконливо виявляють індивідуальність його стилю, зокрема й щодо вживання синонімічних засобів. Зважаючи на те, що в мові багатозначні лексеми – це вагомий компонент лексичного корпусу, розглядаємо як синоніми слова лише в окремих значеннях, які є для них спільними. Ілюстративний щодо цього синонімічний ряд *думка – мислення – міркування – твердження – переконання – судження – погляд*, пор.: *Я пам'ятаю, що на першому з'їзді Руху була висловлена дуже мудра **думка**, що ми маємо залучити до цієї великої роботи всі ті прогресивні сили, які є в суспільстві* (К., с. 206); *Така реальна ситуація, така **громадська думка**, і з нею треба рахуватися* (К., с. 203); *На щастя, **мислення** українців таке, що вони обрали свого Президента не у співвідношенні з його минулим, а в залежності від його сучасних дій...* (К., с. 197); *Ще одне **міркування** стосовно внутрішньополітичних проблем* (К., с. 203); *І неодмінне **твердження**: народ України проти такої політики* (К., с. 182); *Для того, щоб мріяти, має бути **переконання** в головному: що ніхто не зазіхатиме на нашу незалежність* (К., с. 183); *Ні мої **переконання**, ні мій спосіб **мислення** не формувалися лише на газетному матеріалі* (К., с. 198); *Те, що цим питанням приділялося так мало уваги, було наслідком загального безладдя і відсутності порядку в країні, низького рівня і всезагальної поверховості у **судженнях** і рішеннях* (К., с. 198); *Я дізнався про наслідки сталінізму, про знущання і тортури. І тоді змінилися мої думки і позиція. Ці мої політичні **погляди** радикально змінилися* (К., с. 198); ***концептуальний погляд** на нашу внутрішню політику* (К., с. 123); *Після цього, гадаю, у нас уже не буде перешкод з **погляду закону*** (К., с. 136). Наведені приклади засвідчують, що слово в дискурсі політичного діяча, а саме в соціально-політичному контексті, є семантично-містким.

Є.А. Карпіловська, розглядаючи неосемантизми в когнітивному просторі сучасної української мови, виділяє 5 аспектів, у яких відбувається спеціалізація концепту *простір* за рахунок нових його когнітивних ознак [1, с. 99]. Окремі з них, а саме 'межі розміщення, дії', 'географічні координати', 'означення якості простору за його суспільно значущими функціями' вдало представляють текстові одиниці висловлювань Л.М. Кравчука: *Ми там записали й положення про єдиний **інформаційний простір*** (К., с. 126); *Прагнущому до розбудови економіки відкритого типу, інтегрованої в європейський та **світовий економічний простір*** (К., с. 131); *Якщо ми живемо в одному **карбованцевому просторі**, то, звичайно, мусимо узгоджувати свої дії* (К., с. 135).

Показово, що публіцистика Л.М. Кравчука, репрезентуючи знакові, суспільно вагомі концепти української літературної мови кінця ХХ ст. (економіка, політика), багата на усталені фразеологічні звороти та термінологічні стійкі словосполучення, пор.: *Духовність – **альфа і омега** державної політики* (К., с. 166); *Ідея рівності людей всіх національностей є **наріжним каменем** нашої політики* (К., с. 170); *«**Круглий стіл**», заявили ми, стане постійно діючим органом суспільно-політичних сил, вироблятиме конструктивні компромісні рішення, розв'язуватиме вузлові питання політичного життя України* (К., с. 121); *Будь-яка критика на адресу іншої держави сприймається хворобливо.*

Але якщо вона справедлива й не зачіпає основ державності, не намагається дати оцінки праворуч і ліворуч, **навішувати ярлики** – це все зрозуміло (К., с. 126); Сьогодні **левова частка економіки** (за розрахунками – до 87 відсотків) працює не на людину, а обслуговує сама себе (К., с. 89).

Термінологічні словосполучення, засвідчені у дискурсі Л.М. Кравчука, є кодифіковані в загальномовних лексикографічних працях, що вийшли друком у ХХІ ст. : а) **лібералізація цін** – «екон. – перехід від державного регулювання цін на товари й послуги до вільного (ринкового) ціноутворення» (СУМ-8, с. 189): *Так аграрний сектор нашої економіки підготував свій сценарій лібералізації цін, за яким ціни у державній торгівлі піднялися значно вище, ніж ті, що їх просять на ринку* (К., с. 149); б) **ринкова економіка** – економічна система, заснована на принципах вільного підприємництва, договірних відносин між суб'єктами господарювання (СУМ-4, с. 570): **Ринкова економіка** потребує ринкового ціноутворення (К., с. 131); в) **змішана економіка** – економіка країни, у якій поєднано риси ринкової і командної економічної систем (СУМ-4, с. 70): *Вирішити ці завдання можна лише на шляхах формування якісно нової, змішаної економіки, становлення внутрішнього ринку України як самостійної держави, інтеграції її економіки в світовий простір* (К., с. 130); г) **відкрита економіка** – економічна система країни, що послідовно інтегрується в систему міжнародних економічних зв'язків (СУМ-4, с. 570): *Прагнути до розбудови економіки відкритого типу, інтегрованої в європейський та світовий економічний простір* (К., с. 131); д) **командна (планова) економіка** – економічна система, у якій держава або органи державної влади керують економікою (СУМ-4, с. 570): **Адміністративно-планова економіка** показала свою неспроможність дати людям волю, дати самостійність, незалежність у найважливішій сфері життя, а саме в економіці (К., с. 137); е) **митна система** – сукупність методів, засобів та органів державного регулювання ввезення та вивезення товарів з країни (ВТССУМ, с. 668): *Є положення, митні системи будемо утворювати свої, захисні важелі свої впроваджувати* (К., с. 133).

Фразеологічні та термінологічні одиниці, функціонуючи в мовленні Л.М. Кравчука, виконують важливу інтенсифікаційну роль, зокрема виступають виразними маркерами його політичної думки.

Отже, лінгвістичний аналіз публіцистики Л.М. Кравчука переконливо засвідчує цілковиту спрямованість, тематичну розгалуженість та різноплановість суспільно-політичного лексикону кінця ХХ століття, його здатність забезпечити найрізноманітніші сфери життя українського соціуму.

Резюмуючи презентацію своєї нової книги «Перший про владу» (цікава для подальших досліджень), Л.М. Кравчук зазначив: «Нам є з кого брати приклад: Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Михайло Грушевський, Павло Скоропадський і це далеко не повний список. Дві події 1990-х років – утворення незалежної України, консенсус Біловезької угоди, який змінив світ – напрямки розвитку не тільки України, а й Європи. Усе це було, як і багато інших подій. Але чомусь про це забувають. І навіть якщо я когось з цього приводу критикую, то не заради того, щоб когось принизити, а себе вивищити. Нам потрібно з нашої історії зробити висновки, щоб більше не повторювати помилки» (Д.). Саме так ставиться Л.М. Кравчук до свого слова («І дуже важливо, враховуючи нинішній стан суспільства, стежити за

словом» (К., с. 221), тому читачі завжди знаходять у публіцистиці політичного діяча сучасності глибоку мудрість та інтелект державника.

1. Вплив суспільних змін на розвиток української мови: Монографія / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк; Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
2. Кокотюха А.А. Леонід Кравчук. Харків: Фоліо, 2009. 119 с.
3. Михайленко Л.М. Динаміка суспільно-політичної лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття / на матеріалі мови українських засобів масової інформації: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 18 с.
4. Тараненко О.О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.): Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.
5. Холявко І.В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

Д – Газета «День», №3 – 4, 11 – 12 січня 2019, С. 4.

К – Кравчук Леонід. Є така держава – Україна. Матеріали з виступів, інтерв'ю, прес-конференцій, брифінгів, відповідей на запитання. Київ: Глобус. 1992. 224 с.

СУМ-4 – Словник української мови: В 20-и т. Т. 4. Д-Ж / НАН України, Український мовно-інформаційний фонд; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; наук. ред. В.М. Русанівський. Київ: Мовно-інформ. фонд, 2013. 1007 с.

СУМ-8 – Словник української мови: В 20-и т. Т. 8. Л-Мішурний / НАН України, Український мовно-інформаційний фонд; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; наук. ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Мовно-інформ. фонд, 2017. 992 с.

Nina Yatsenko

POLITICAL LEXICON IN L.M. KRAVCHUK'S SPEECH

The paper contains semantic and functional analyses of L.M. Kravchuk's social and political lexis. The thematic classification of language units is based on pragmatic and syntagmatic relations between lexeme of the social and political vocabulary. The core of the classification are the basic categories of political discourse such as "society", "state", "politics", "social classes", "law", "economics" and "moral". The attention is drawn to synonymic and phraseological richness of language of great political figure. It is pointed the L.M. Kravchuk played an important role in modernization of the Ukrainian political thought of the end of the 20th century, had influence on establishment and functioning of the national political discourse.

К е у о р д с : social and political lexis, political discourse, journalism, thematic groups, individual style, personal state mentality.